

TIPARUL – COMPONENTĂ DEFINITORIE A CULTURII SPAȚIULUI MOLDOVENESC DIN BASARABIA (SECOLUL XIX PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX)

Viorica NASTAS

Universitatea Tehnică a Moldovei

Abstract: Inițierea în contextul acestei comunicări, urmează a fi raportată în totalitate la evoluția proceselor istorico-culturale din Basarabia, în condițiile social-politice și culturale ale secolului XIX – începutul secolului XX. Domeniul tiparului din această perioadă, ca de altfel și alte compartimente, au fost total dependente de realizările statului moldovenesc în domeniul cultural și științific. Aceste medii autohtone, și nu doar, au fost afectate puternic de războiul ruso-turc din anii 1806-1812. În urma căruia, în anul 1812 s-a produs dezintegrarea teritorială a Moldovei, spațiul ei dintre Nistru și Prut (căruia i s-a atribuit denumirea Basarabia) fiind anexat la Imperiul Rus. Incluziunea Basarabiei și a Transnistriei într-un organism politico-statal străin, a schimbat radical nu doar condițiile politice ci și cele național-culturale, afectând și definind inevitabil evoluția ulterioară și a domeniului tiparului.

Cuvinte-cheie: Basarabia, tipar, publicații periodice, cultură, tipografie, carte.

Transformările fenomenelor culturale din Moldova, ce s-au înregistrat în perioada secolelor XVII-XVIII, au conturat orientări noi pentru domeniul tiparului. Acestea au marcat începutul substituirii ireversibile a tiparului medieval, marcat de ideologia religioasă, cu tiparul laic. Apărute în mediul tutelat de biserică și stimulate de genurile de artă, îndeosebi de gravură, tiparul și cartea au derulat o nouă orientare începând cu secolul al XIX.

Domeniul tiparului din această perioadă, ca de altfel și alte compartimente, au fost total dependente de realizările statului moldovenesc în domeniul cultural și științific. Aceste medii autohtone, și nu doar, au fost afectate puternic de războiul ruso-turc din anii 1806-1812. În urma conflictului, teritoriul dintre Prut și Nistru, (numit de țarism în 1812 Basarabia), a fost anexat la Imperiul Rus. Până în 1812, această denumire se referea doar la partea de sud a spațiului pruto-nistrean. Iar începând cu anul 1828, în Basarabia, a fost lichidată autonomia administrativă, limba română (numită „moldovenească”) a fost interzisă în structurile de stat, iar mai târziu suspendată în școlile primare și secundare.

Specificul și ritmurile de dezvoltare a culturii naționale în Basarabia în secolul XIX – începutul secolului XX au fost marcate de realitățile social-politice în care s-a pomenit ținutul după anexare. Totodată este important să distingem că schimbările din societatea basarabeană erau nu numai o consecință al noului mediu în care a evoluat regiunea, ele reprezentau și influențe ale transformărilor generale pe care le parcurea civilizația europeană a secolului XIX în procesul ei continuu de modernizare. Totuși, evoluția proceselor culturale, s-a produs în condițiile limitării continue a învățământului în limba maternă, până la excluderea ei definitivă din sistemul educațional, ale reținerii proceselor de editare a cărților în limba maternă, etc.

Este important să menționăm și două perioade istorice, în care s-au încadrat schimbările și evoluțiile în domeniul tiparului de după 1812:

- ✓ prima cuprinde anii 1812-1918 (ținutul se afla în componența Rusiei țariste cu statul de gubernie);
- ✓ și cea de-a doua – 1918-1940 (reintegrarea Basarabiei în componența Regatului român).

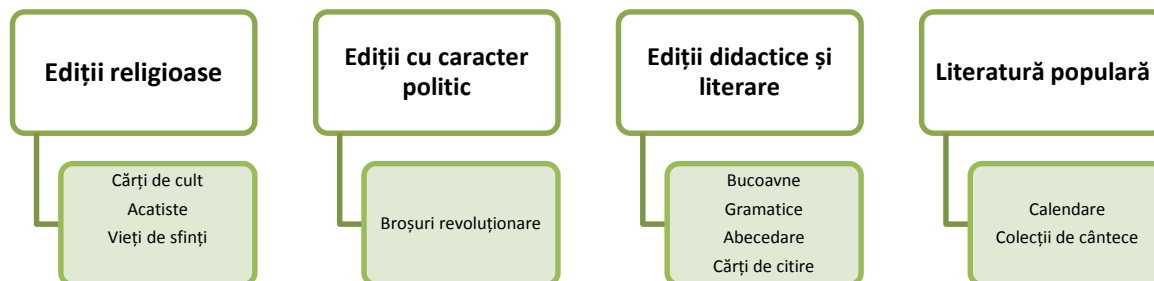
În astfel de condiții periodizate, tiparul își asumă rolul său dintotdeauna – cel de păstrare și propășire a culturii, prin contribuția unor cărturari de formație iluministă, precum mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, Iacob Hâncu (Ghinculov), Alexandru Hâjdău, Ștefan Margela, Ioan Doncev, Gheorghe Asachi ș.a. Aceștia, au mizat pe instruire și educație, acordând o atenție deosebită întemeierii de noi școli, elaborării și editării manualelor și altor lucrări didactice. Domeniul tiparului basarabean se asociază cu aceste personalități, care au transferat această meșteșug pe o altă treaptă.

Cărturarul de excepție, preotul și, publicistul Paul Mahailovici, în lucrarea *Tipăriturile Românești în Basarabia* (1812–1918), etapează domeniului cărții și tiparului în patru perioade distincte:

- I. Epoca tradiției – 1812-1844.
- II. Epoca înfloririi – 1845-1870.
- III. Epoca decăderii – 1871-1905.
- IV. Epoca renașterii – 1906-1918.

După cum menționează autorul, în aceste perioade s-au tipărit circa 1300 de cărți, în cadrul tipografiilor acelor perioade: *Tipografia Ocârmuirii Oblastei (Guberniei) Basarabiei*, *Tipografia Exarhicească*, *Tipografia lui Akim Popov*, *Tipografia Duhovnicească* ș.a.

După tematică, destinație și conținut acestea pot fi divizate în modul următor (fig.1): ediții religioase, politice, didactice și literare, ziare și reviste, foi volante ș.a.

Autorul Paul Mahailovici, nu dezvoltă subiectul etapizării domeniilor legate de tipar, motiv care ne-a provocat să încercăm, în cadrul acestei comunicări să deschidem parantezele și să l-e caracterizăm, în contextul în care tiparul era o parte intergrăntă a dezvoltării culturii basarabene.

I. Epoca tradiției – 1812-1844 – considerăm că este perioada în care sunt imprimate, primordial cărți cu caracter religios pentru bisericile și mănăstirile din ținut. Motivul venind din lipsa cărților în bisericile din eparhia nou-creată.

Primul, care a contribuit la editarea și tipărirea cărților în noul ținut, a fost mitropolitul Chișinăului și Hotinului *Gavriil Bănulescu-Bodoni*. La 25 septembrie 1813 mitropolitul Gavriil înaintează un raport Sfântului Sinod din Petersburg argumentând necesitatea înființării, pe lângă Mitropolia din Chișinău, a unei tipografii pentru tipărirea cărților bisericești în limba moldovenească și cea slavonească. La 4 mai, 1814 Sinodul rusesc aprobă cererea lui Gavriil, iar la 31 mai tipografia este deschisă și numită „*exarhicească*”.

Astfel, Gavriil Bănulescu Bodoni se preocupă în special, de tiparul cărților religioase, care reflectă specificul vieții spirituale a Basarabiei în cadrul imperiului țarist. Prima carte tipărită în tipografia eparhială din Chișinău a fost *Liturghia* de la 1815, în care sunt introduse și primele semne ale noii stăpâniri. Pe prima foaie, care servește și ca titlu al cărții, se enumeră cum era obișnuit în cărțile bisericești ieșite din tipografiile ruse, membrii familiei împărătești, iar mai departe se menționează locul și data tipării.

În Tipografia Exarhicească de la Chișinău au mai văzut lumina tiparului: *Catihisis în scurt* (1816), *Molebnic, ed. a 2-a* (1816), *Urmarea cântării de rugăciune* (1816), *Ceasoslov* (1817), *Rânduiala panihidei* (1817), *Psaltire* (1818), *Mineiul de obște* (1819), *Molitvenic* (1820), *Rânduiala sfințirii bisericii* (1820).

În vremea păstoririi exarhului Gavriil (1814-1821), la Iași au ieșit de sub tipar nu doar cărți, ci și acte și foi volante precum: decrete patriarhale, acte sinodale, cărți pastorale, porunci, dispoziții, orânduiele, rugăciuni, corespondență, acte de stare civilă etc.

Unii cercetători, disting trei perioade în istoria activității acestei tipografii: prima – cuprinde anii 1814-1821, legată direct de activitatea mitropolitului G. Bănulescu-Bodoni la Chișinău; a doua – începând cu anul 1821 până în anul 1843, când la Chișinău este întemeiată a doua tipografie, și cea de-a treia perioadă, din anul 1843 până în 1883, când tipografia își încetează activitatea.

În concluzie, putem spune că prin intermediul tiparului, mitropolitul Gavriil a pus bazele culturii românești în Basarabia sub stăpânirea străină, întărind-o prin întreaga sa activitate și contribuind totodată la conservarea piritului românesc în teritoriul dintre Prut și Nistru.

II. Epoca înfloririi – 1845-1870. Intuim precum, că această etapă este direct determinată de metamorfozele ce au avut loc în secolul precedent peste hotarele țării, pe când, în anul 1796, austriacul Alois Senefelder inventează *litografia*². Mai apoi, arta litografică este introdusă la Viena în anul 1802, ceva mai târziu în Franța – în anul 1814, iar în anul 1832, Gheorghe Asachi înființează Institutul Tipografic „Albina” de la Iași.

Începând cu anul 1841 și la Chișinău este deschisă o litografie, urmată de deschiderea primei – tipografii private din Basarabia, de către Akim Popov, în anul 1843. În acest nou centru tipografic, au fost imprimate numeroase ediții în limbile rusă, română, bulgară, armeană și franceză.

² Metoda de tipar plan care a utilizat o placă sau o piatră cu o suprafață perfect netedă

Apariția tiparului litografic, a stimulat și mai mult diversitatea edițiilor. Astfel, în tipografia privată a lui A. Popov sunt tipărite „*Fabule*” (1851) și „*Alcătuiri*” (1852) de Ioan Sârbu. Iar mai apoi sunt imprimate diferite acte de stat, lucrări cu caracter juridic, opere artistice. Precum și manualele editate de I. Doncev – „*Cursul primitiv de limbă română*” și „*Abecedă română*”. Primul, cuprindea un abecedar cu un vast material din literatura română, o gramatică a limbii române și un dicționar. *Abeceda* având aproape același conținut. Aceste două manuale ale lui I. Doncev, sunt ultimile ediții în limba română, care la scurt timp va fi omisă din școli.

III. Epoca decăderii – 1871-1905. Probabil autorul a atribuit acest interval, doar activității tipografiei Duhovnicești (Eparhiale), care în urma ucazului sinodal din 13 ianuarie 1883, este închisă. Redeschiderea a avut loc abia în 1906, când, după mulți ani de așteptare și rugăminți, Sinodul a permis acest lucru, tipografia reluându-și rolul de propagator al cărții românești tipărite cu caractere chirilice. La baza retipăririi cărților pentru riturile bisericești au stat vechi ediții moldovenești.

Iar, începând cu 1 iulie 1867, în tipografia exarhicală iese de sub tipar ziarul „*Vedomostile eparhiei Chișinăului*”. Pe lângă conținutul de bază cu tematica religioasă, ziarul difuza și articole cu conținut istoric, statistic, etc., fiind editat până în anul 1917.

Cercetările mai recente, au stabilit că, către anul 1862, în Basarabia funcționau șase tipografii, iar în anii 70-80 ai secolului XIX au mai fost deschise altele la Tiraspol (1873), Bender (1874), Bălți (1879), Tighina, și Cahul.

IV. Epoca renașterii – 1906-1918. Este perioada începutului secolului al XX-lea, în care s-a produs reînnoirea și creșterea relativ semnificativă a publicațiilor în limba română, preponderent de natură didactică și religioasă. Conform unor date incomplete, între anii 1814 și 1877 au apărut 116 titluri de tipărituri, după care a urmat „un spațiu gol” în activitatea editorială națională.

Mai târziu, între anii 1904-1918, apar ediții în limba română, tipărite cu litere rusești. Menționăm „*Pilde și Povește*” de Pan Halipa, „*Bucoavna moldovenească*” și „*Cartea de citire*” ale arhimandritului Gurie Grosu, „*Cartea moldovenească*” de Constantin Popescu.

La începutul secolului XX, tiparul basarabean, a început să evolueze în condiții diferențiate de cele din Principatele Române sau Transilvania, fiind total dependent de starea social-politică și economică. O dovadă în acest sens este instalarea în anul 1901 a unei tipografii ilegale a ziarului leninist „*Iskra*”, iar în anul 1918 a fost întemeiată, *tipografia regională a Basarabiei*, în care se tipăreau acte oficiale ale administrației locale.

Dislocarea tiparului din lăcașele de cult, și vizibila laicizare și diversificare a acestuia, a condus spre primele manifestări în Basarabia de a imprima ziare. Astfel, una din încercările de a crea o publicație periodică românească este întreprinsă în anul 1867, când începe să apară ediția bilingvă *Buletinul Eparhiei Chișinăului*.

Restul publicațiilor în limba română cunoscute din această perioadă au fost editate în Basarabia de Sud, când acest teritoriu fusese retrocedat, după 1856, Principatului Moldovei. Dintre acestea vom menționa: *Ecoul Bolgradului* (1872-1873), *Gazeta de Ismail* (1873), *Ecoul Basarabiei* (1874), *Curierul Basarabiei* (1875), *Curierul Bolgradului* (1876), precum și un ziar în limba bulgară – *Bălgarski glas* (1876-1877).

Astfel, prin prisma presei, tiparul basarabean a devenit indice al faptelor, evenimentelor, fenomenelor publice, sociale, politice și un promotor al istoriei, folclorului, literaturii, tradițiilor populare, culturii.

Dacă mai târziu, în jumătatea a doua a secolului XX presa basarabeană era editată în exclusivitate la Chișinău, în anii 1900-1917 arealul geografic de editare a organelor de presă a fost extins: o parte din cele 44 de publicații periodice apăreau în alte orașe decât capitala ținutului – la Akkerman, Bălți, Bender, Bolgrad, Briceni, Ismail, Chilia, Orhei, Soroca, Tiraspol, Hotin. În anii 1906-1917 presa națională a fost reprezentată deja de 14 publicații periodice – *Basarabia* (1906-1907), *Viața Basarabiei* (1907), *Moldovanul* (1907-1908), *Luminătorul* (1908-1917), *Glasul Basarabiei* (1913-1914), revista *Cuvântul Moldovenesc* (1913-1917), ziarul *Cuvântul Moldovenesc* (1914-1917), *Școala Moldovenească* (1917), *Sfatul Țării* (1917), care devin un promotor activ și consecvent al culturii naționale, al ideii și intereselor naționale, contribuind substanțial la înviorarea și intensificarea mișcării de eliberare națională.

În perioada anilor 1900-1911, la Chișinău, este atestată activitatea și altor tipografii, precum: *tipografia Viața Basarabiei*, editura revistei *Luminătorul*, *tipografia Administrației guberniale* (începând cu anul 1912).

Mai târziu prin anul 1925 este fondată *Editura de stat* în orașul Balta, transferată în anul 1929 la Tiraspol, iar din 1940 – la Chișinău. Iar la 7 decembrie 1933 în orașul Tiraspol este fondată editura de partid – *Editpartmold*. Această succedare de procese, a derulat o nouă orientare pentru domeniul tiparului moldovenesc de mai departe – ce ar putea constitui obiectivul de studiu pentru o altă comunicare

Tabelul 1. Periodizarea tiparului în Moldova în perioada anilor 1800-1920

DENUMIRE TIPOGRAFIE	PERIOADA DE ACTIVITATE	CONTRIBUȚII	EDIȚII TIPĂRITE
Tipografia Mănăstirii Neamț	1800-	<ul style="list-style-type: none"> • Starețul Paisie Velicikovski, împreună cu elevii săi, a tradus și a transcris peste 300 de manuscrise în perioada 1779-1794. • Tipografi: Isaia, Inochentie, Theofan, Cleopa, Nichita. 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Noul testament</i> (1818) • <i>Viața lui Isaac Sirul</i> (1819) • <i>Evanghelic</i> (1821)
<i>Tipografia Ocârmuirii Oblastei (Guberniei) Basarabiei, Chișinău</i>	1815-1918		<ul style="list-style-type: none"> • <i>Așezământul obrazovaniei oblastie Basarabiei</i> • <i>Ocârmuirea civilă publică</i> • <i>Ziarul – Бессарабские областные ведомости</i>
<i>Tipografia Exarhicească (Chișinău)</i>	1814-1883	<ul style="list-style-type: none"> • Întemeiată de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, cu permisiunea Sinodului rus 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Molebnic</i> (1814) • <i>Liturghie</i> (1815) • <i>Molebnic</i> (1815) • <i>Mineu de obște</i> (1819) • <i>Psaltire</i> (1818) • <i>Începând cu 1 iulie, anul 1867 – Vedomostile eparhiei Chișinău</i>
<i>Tipografia Duhovnicească</i>	Întemeiată în anul 1822 în baza tipografiei exarhicești. Activează până în anul 1883, fiind redeschisă în anul 1906.	Conducător al tipografiei – Arhimandritul Ioanichie	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Polihronismos</i> (1826)
<i>Tipografie Casei Arhieresti</i>	1822-1879		<ul style="list-style-type: none"> • <i>Русско-молдавский букварь</i> • <i>Canon</i> (1860) • <i>Slujba preacuvioșilor părinților noștri și întocma cu Apostolii Mevodie și Kirill</i> (1865)
<i>Litografie</i>	Începând cu anul 1841	Prima litografie din Basarabia, fondată de Akim Popov, care ulterior își întemeiază propria tipografie.	
<i>Tipografia lui Akim Popov</i>	1846-1878	A. Popov – editor, tipograf și litograf de origine armeană	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Contractul normal</i> (1846) • <i>Codul legilor</i> (1856) • <i>Cursulu primitiv de limba română, compus pentru școlile elementare și IV clase gimnaziale</i>, de I. Doncev (1865)
<i>Tipografia Zemstvei, Chișinău</i>			<ul style="list-style-type: none"> • <i>Сборник Бессарабского Земства</i> (1871) • <i>Вестник Бессарабского Земства</i> (1881-1885)
În perioada următoare este atestată activitatea mai multor tipografii basarabene la Tiraspol (1873), Bender (1874), Bălți (1879), Tighina, și Cahul.			
<i>Tipografia ilegală Iskra</i>	25 octombrie 1901-12 martie 1902	L. Goldman	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Broșura N.K.Krupski, Femeia Muncitoare</i>
<i>Tipografia ziarului Бессарабская жизнь (Chișinău)</i>		Proprietar I.I. Volkomici Contribuții – Constantin Stere	<ul style="list-style-type: none"> • Ziarul politic: <i>Бессарабская жизнь</i> – 1904-1919 • <i>Basarabia</i> – ziar național democratic 1906-1907 • Cărțile în limba română – <i>Pilde și povești</i>, de P. Halippa • <i>Cartea moldovenească</i>, de C. Popescu • <i>Proclamații, foi volante</i> cu caracter istoric, național, sau agrar.
În perioada anilor 1900-1911, la Chișinău, este atestată activitatea și altor tipografii, precum: tipografia <i>Viața Basarabiei</i> , editura revistei <i>Luminătorul</i> , tipografia <i>Administrației guberniale</i> (începând cu anul 1912).			
<i>Tipografia societății „Pentru cultura românilor din Chișinău”</i>	Începând cu anul 1914	Creată de Onisifor Ghibu	<ul style="list-style-type: none"> • A tipărit manuale școlare cu caractere latine • <i>Ziarul Ardealul</i>
<i>Imprimeria statului</i>	Începând cu anul 1920, Chișinău	Nicolai Alexandru, A. Eremia	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Ziarul Sfatul Țării</i>, 1917-1918 • <i>Ziarul Cuvânt moldovenesc</i> • <i>Ziarul Buletinul Basarabiei</i>, din 1919
<i>Editura de stat</i> este fondată în anul 1925 în orașul Balta, transferată în anul 1929 la Tiraspol, iar din 1940 – la Chișinău. <i>Edițipartimold</i> – editura de partid, este fondată la 7 decembrie 1933 în orașul Tiraspol.			

Concluzii

În urma celor relatate mai sus, conchidem următoarele concluzii:

1. Mitropolitul Gavriil a fost primul care a contribuit la conservarea culturii românești în Basarabia sub stăpânirea străină, prin intermediul tiparului. A imprimat diferite cărți pentru uzul culturii. Apariția acestor cărți se explică, în primul rând, prin nevoile practice ale populației Basarabiei.
2. În situația în care în teritoriul dintre Prut și Nstru coexistau două limbi, au apărut un șir de gramatici și dicționare, prin efortul intelectualilor basarabeni, care s-au încadrat în această muncă de editare și tipărire.
3. Tendințele tipăririi cărții moldovenești/românești în Basarabia secolului XIX – începutului de secol XX în linii mari au coincis cu cele ale editării literaturii didactice.
4. Prin prisma presei, tiparul basarabean a devenit indice al faptelor, evenimentelor, fenomenelor publice, sociale, politice și un promotor al istoriei, folclorului, literaturii, tradițiilor populare, culturii.